

התרחבות פעולות "בר"

לא עבר זמן רב מאז ועידת פאריס, ולידינו נפל "חומר נפץ" הסברתי. עלילת דם בעיר בוינקסק (Buinaks) שבקווקז. בוינקסק היא עיר בדגאסטן, חבל אוטונומי המשתרע לאורך חופי הים הכספי. חבל זה מאוכלס בטאטים, עם מוסלמי דובר שפה השייכת לקבוצת השפות האיראניות. קהילות של "יהודים הרריים", יהודי הקווקז, היו פזורות בערים, בעיירות ואף בפרברים. עדה זאת שמרה במידה לא מבוטלת את זהותה היהודית הדתית והלאומית. ליהודים ההרריים הדביקו את הכינוי "יהודים טאטים", ולפעמים, בטעות, כונו "טאטים".

בעיר בוינקסק, שרוב אוכלוסייתה היתה מוסלמית, יצא לאור "קומוניסט", שבועון של המפלגה הקומוניסטית המקומית. באוגוסט 1960 הופיעה בגליון ה-33 של השבועון כתבה מחרידה, שכולה עלילת דם בנוסח עלילות הדם "הקלאסיות". הכתבה קבעה בפסקנות, שיהודים השתמשו בדם של מוסלמים למטרות פולחן ודת. הכתבה היתה חתומה על-ידי אחד מחמודוב. הופעת הכתבה זיעזעה את היהודים בדגאסטן, והם פנו בתלונה למוסדות הממשל והמפלגה המקומיים. השתדלנות הזאת נמשכה, ככל הנראה, זמן רב ולא "הזיזה" את השלטונות. באוקטובר 1960 הגיע השבועון לידי אנשי השגרירות שלנו במוסקבה, ונשלח ארצה. כאשר קיבלתי את הגליון המקורי עם הכתבה המחרידה, החלטתי שאת הפרסום יש לבצע בחו"ל. לא היה לי ספק שלפרסום הכתבה באירופה או בארצות-הברית יהיה הד גדול לאין ערוך מאשר לפרסום בארץ.

שלחתי, איפוא, ללא דיחוי את תצלומי הכתבה ואת תרגומה האנגלי לעמנואל בלונדון ולקונסוליה הישראלית בניו-יורק. עמנואל לא הצליח לשכנע אף עיתון רציני בלונדון לפרסם את הכתבה והחליט להביאה לעורך עיתון נורבגי חשוב. אותו עורך הסכים לפרסם את הפרשה רק לאחר שיראה בעיניו את הגליון המקורי. בארצות-הברית היה קל יותר. ה"ניו-יורק טיימס" פרסם את הכתבה בתוספת הסברים ומידע שסיפקנו מתל-אביב.

פרשת עלילת הדם בבוינקסק ופרסומה באירופה ובארצות-הברית, היווה סנסציה, ועיתונים בכמה מדינות באירופה העתיקו את מה שפירסם העיתון הנורבגי. התגובות מברית-המועצות לא איחרו לבוא. על-פי הוראה ממוסקבה, דאגו השלטונות בבוינקסק ל"נסיגה מכובדת": הם גינו את הכתבה ואף הודיעו כי העורך ננזף והמחבר יבוא על עונשו. מוסקבה לא הסתפקה בכך. הרושם הקשה שהפרשה עשתה ברחבי העולם גרם לתגובות "עצבניות", שבחלקן אף הזיקו להם יותר

משהועילו. הם החתימו יהודים דגאסטנים על מכתב שנשלח לכמה עיתונים קומוניסטים בחו"ל, ובהם עיתונים יהודיים קומוניסטים. המכתב בישר, שהמפלגה הקומוניסטית גינתה את "הכתבה האומללה" ושהמחבר נענש. כמו כן נטען במכתב שבדגאסטן אין אנטישמיות, והיהודים חיים בשלום עם האוכלוסייה המוסלמית המקומית. כעבור זמן קצר, לרוע מזלה של ההסברה הסובייטית, פורסם ב"קומוניסט", שמחמודוב, מחבר הכתבה, נתקבל כסופר קבוע בעיתון. גם את הגליון עם הידיעה הקצרה הזאת המציאו לנו יהודי בווינקסק ואנו דאגנו לפרסם את הידיעה במערב.

החל משנות השישים של המאה שעברה, הלכה וגברה הפעולה של "בר". בארצות-הברית שררה עדיין בורות וחוסר עניין בכל מה שהיה קשור לגורל יהדות ברית-המועצות. הנוכחות של בנימין אליאב כקונסול כללי של מדינת ישראל בניו-יורק באותם השנים הורגשה היטב בכל הקשור להפצת המידע על היהודים ברחבי ברית-המועצות.

באירופה כבר רכשו הסניפים נסיון-מה, והרחיבו את קשריהם עם אישים בעלי מעמד מדיני וציבורי חשוב. אנשי "בר" שם יצרו קשרים עם אישים בבתי-הנבחרים ובממשל, עם אנשי עיתונות ועם דמויות בולטות בחיי התרבות. דווקא את המנהיגות של הקהילות היהודיות לא הצלחנו, עד אז, "להלהיב". בהרבה מקרים, היה קל יותר לאנשינו להיעזר בלא יהודים מאשר במנהיגים יהודים.

בלונדון החל עמנואל להוציא לאור "Newsletter", עלון אינפורמטיבי. במרוצת השנים הפך העלון הזה להיות מכשיר הסברה יעיל ביותר. מן ההתחלה הקפדנו לצייד את עמנואל באינפורמציה בדוקה, בעובדות ובנתונים מדויקים. סגנון הכתיבה והעריכה שלו תרמו רבות למוניטין שרכש העלון, ככתב עת רציני ואמין. עמנואל סלד מדמגוגיה, נמנע מגוזמאות והעדיף התבטאות מאופקת וסולידית. ה-"Newsletter" הופץ באנגליה, בהולנד ובסקנדינביה. החומר שעמנואל כלל ב-"Newsletter" הועבר לאפרים טרי בפאריס, שם הוצאה לאור חוברת דומה בצרפתית, שהופצה בצרפת, בלגיה, שווייץ ואיטליה. גם אפרים הקפיד על דייקנות ואמינות. התפוצה של החוברות באנגלית ובצרפתית הלכה והתרחבה.

בנוסף לעבודתו באנגליה. היה עמנואל מבקר בהולנד ובמדינות הסקנדינביות. אפרים טרי היה מבקר בבלגיה, בז'נבה ובציריך. ברומא פעלה עדה סירני, אלמנתו של אנצו סירני, ממנהיגי התנועה הקיבוצית בישראל. אנצו היה אחד השליחים הצנחנים שהוצנחו בשלהי מלחמת העולם השנייה אל מאחורי קווי הצבא הנאצי, שם נפל לידי הגרמנים והוצא להורג.

לעדה, נצר למשפחה יהודית בעלת שורשים עמוקים בקהילת יהודי איטליה העתיקה, היו קשרים רבים עם האינטליגנציה האיטלקית באיטליה בכלל וברומא בפרט. כבר בשנים שמנמלי איטליה יצאו ספינות מעפילים לארץ-ישראל, פעלה עדה מטעם המוסד לעלייה ב'. בתחילת שנות השישים היא עזרה ל"בר" להניח יסודות לפעולה באיטליה.

ועידת פאריס בסתיו 1960 נתנה דחיפה חשובה להגברת הפעילות של "בר". כדי לנצל את התאוצה אחרי הוועידה, הוחלט לקיים כינוסים אזוריים בבלגיה

בסקנדינביה, באיטליה ובשווייץ. לאחר שוועידת פאריס החליטה להגיש את הצהרותיה לשגרירות הסובייטית בעיר, פנה יושב-ראש הוועידה, דניאל מאיר, לשגריר וינגרידוב וינגרידוב לא נענה, אך מאיר לא ויתר. כעבור זמן הצליח להגיע אל השגריר יחד עם סופר קתולי מכובד, נאנטה, והשניים מסרו את ההחלטות לשגריר.

במשך הזמן תוגבר הצוות של "בר" במשרד בתל אביב, במאיר רוזן, שרכש נסיון חשוב בעבודתו בפאריס. מאיר היה מופקד על הפעלת "בר" בצרפת, בלגיה, שווייץ ואיטליה, ועזר מאוד לאפרים טרי, שהיה חדש בתפקיד. הוא גם הפעיל את אנשי הקשר של "בר" בבריסל וז'נבה, והדריך את עדה באיטליה. תיפקודה התקין של לשכת "בר" בתל אביב גם איפשר לי לצאת לביקורים ממושכים יותר באירופה.

בפגישות שהיו לי עם גולדמן, הוא סיפר לי, שבדעתו לשתף נציגים יהודים מברית-המועצות במושב של הקונגרס היהודי העולמי. הבעתי את תקוותי לכשלון תכניתו. היה ברור שאילו היו הסובייטים נענים לפנייתו, היו נשלחים להשתתף במושב שליחים של הממשל האנטי-ציוני והאנטי-יהודי, ובוודאי שלא היו מגיעים נציגים יהודים אותנטיים. אני לא הצלחתי לשכנע את גולדמן, אך גם הסובייטים, כמו בעבר, לא נענו לפנייתו.

לאפרים טרי יעצתי לקיים קשר קבוע עם בלומל, שהיה פעיל באגודה לידידות צרפת-ברית-המועצות. בלומל, שהזדהה עם עמדתו של גולדמן, קיים כאמור קשרים הדוקים עם שגריר ברית-המועצות בפאריס. מדי פעם הצלחנו לשכנע אותו להביא בפני שליטי ברית-המועצות בקשות ומשאלות בידוענו כי דבריו יתקבלו בהבנה ולא יתפרשו כמחאה. מכיוון שהסובייטים ציפו שיגן על תדמיתם - היתה לתלונותיו משמעות חיונית לעניינינו.

בשנות השישים של המאה שעברה גברו בברית-המועצות המגמות האנטי-יהודיות והאנטישמיות של השלטון כלפי המיעוט היהודי. בתי-כנסת רבים נסגרו. פורסמו ספרים אנטישמיים וכתבות אנטישמיות ראו אור בעיתונות הסובייטית, בעיקר בערי השדה. לרשותנו כבר עמדו כלים מתאימים ויכולנו להבטיח פרסום רחב יותר במערב לידיעות שסיפקו לנו אנשינו במוסקבה. גם ה"בר הסובייטי" לא ישב בחיבוק ידיים, וההתמודדות בינינו לכינם בשטחי ההסברה הלכה והחריפה.

הסובייטים הרבו "להדליף" כביכול ידיעות ולהפיץ שמועות על פעילות תרבותית בידיש ועל שיפור התנאים בחיי הדת היהודית. דובר על קונצרטים של שירים יהודים, על הוצאת ספרים וכתבי-עת בידיש, ונפוצו אין סוף שמועות על ישיבה שתפתח במוסקבה, על אספקת מצות לפסח וכו'.

מעניין שתעמולה מסוג זה עשתה רושם אך ורק על יהודים. לא אחת הזדמן לי להתווכח עם עסקנים או מנהיגים יהודים שהצביעו על ה"שיפורים" שהנהיגו השלטונות בברית-המועצות כלפי היהודים. הציבור הרחב הלא-יהודי, פשוט לא הבין במה מדובר, להוציא אולי חוגים קומוניסטים. יהודי כבלומל היה מביא באמתחתו הבטחות מביקוריו בברית-המועצות: להוצאת כתב עת בשפת יידיש, להקמת אנדרטה בבאבי יאר, מקום הטבח הנורא שביצעו הנאצים ביהודים במלחמת העולם השנייה, ועוד כהנה הבטחות. האישים הלא-יהודים

שגייסנו לעזרתנו כבר התמצאו די טוב בשיטות התעמולה הסובייטית ולא נפלו בפח. שאול אביגור, שחזר ארצה אחרי שהייה ממושכת בציריך, ניהל את "נתיב" - "בר" בתבונה רבה. הוא עודד יוזמה ומידה רבה של עצמאות בקרב אנשי הצוות, ועם זאת עקב בקפדנות אחרי המתרחש, קרא את כל ההתכתבות בין המשרד לבין השליחים במזרח ובמערב. שאול למד וחקר לעומק את החומר, שהיה מגיע מהסניפים במזרח אירופה, חומר שהלך והתרבה. כבר בשנות השישים בשלה אצלו המגמה לנסות ולפתח בסיס למידע אקדמי ליד האוניברסיטה העברית. הוא שאף לרכז במוסד אקדמי את מה שהוא כינה "אוצרות התרבות היהודית מכל המינים", ששליחינו במוסקבה הצליחו להשיג ולהעביר למשרד בתל אביב. בעיניו של שאול פעולה זאת היתה בבחינת "מפעל הצלה".

שייקה דן ריכז את פעולת "נתיב" במדינות מזרח אירופה, והיה אחראי לאדמיניסטרציה של "נתיב". ה"אימפריה" של שייקה, כללה בנוסף למחלקה הרוסית, גם את המחלקות הרומנית, הפולנית ומחלקה שטיפלה ביהודי הונגריה, צ'כיה, בולגריה ויגוסלביה.

ראש המחלקה הפולנית היה צבי נצר, שחזר משליחות בפולין וריכז את המחלקה עד מועד איחודה עם המחלקה הרוסית. אליעזר בן-יהודה היה אחראי על ארבע הארצות הנותרות. בכל המדינות - להוציא את בולגריה ויגוסלביה - פעלו שליחי "בר", כל זמן שהיו בהן נציגויות דיפלומטיות של מדינת ישראל.

במחלקה הרומנית, שבראשה עמד שלמה לייבוביץ', התנהלה פעילות אינטנסיבית במיוחד, והיו לה הצלחות חשובות. יהודי רומניה היוו את הריכוז השני בגודלו במזרח אירופה (אחרי ברית-המועצות), והיא היתה למעשה הראשונה שממנה התחילה לזרום עלייה משמעותית. שייקה דן התמסר, בעיקר, לקידום העלייה מרומניה והרחבתה. בארבע השנים מ-1958 ועד סוף 1961 עלו ארצה קרוב ל-50,000 יהודים מרומניה.

כאמור, המשך זרם העלייה מרומניה היה נתון בסכנה מתמדת עקב לחץ גובר והולך מצד הערבים נגד העלייה. היה זה לא רק לחץ ישיר על ממשלת רומניה, אלא גם לחץ על ברית-המועצות ועל חרושצ'וב. חרושצ'וב, שגילה עניין רב בהתפשטות החזירה הסובייטית למזרח התיכון, נענה לפניית הערבים ולחץ על הרומנים, עד אשר ממשלת רומניה הפסיקה את היציאה הישירה לישראל, הגם שאיפשרה עלייה עקיפה. היהודים היגרו באופן פורמלי למערב. הם היו מגיעים לווינה או לאתונה ומשם היו עולים לישראל. שייקה ושלמה התגברו על קשיים רבים כדי להבטיח את המשך העלייה מרומניה.

העלייה מרומניה היתה בעיני הוכחה ברורה, שיש ממש בהנחה שיום יבוא ויווצרו תנאים ונסיבות שידחפו את השלטונות בברית-המועצות לפתוח את שערי היציאה. חיזוק להנחתי זו מצאתי בדברי ראש-הממשלה, דוד בן-גוריון לפני באי הקונגרס הציוני ה"ה, שנפתח בסוף שנת 1968 בירושלים. הנאום של בן-גוריון, היה בבחינת אזהרה וזעקה כאחת.

הוא דיבר על הירידה המתמשכת בממדי העלייה מן המערב ועל כך ששערי היציאה במזרח נעולים בפני מיליונים של יהודים. בן-גוריון הזהיר מפני תהליך התבוללות מואץ ברוב הקהילות היהודיות במערב. דבר שלא השאיר תקווה גדולה להגברת העלייה משם. לדבריו, באחת ממדינות מזרח אירופה נפתח סדק שאולי מרמז על פתיחת שערים בעתיד גם במזרח. קראתי דברים אלה ב"מעריב", במאמר של דוד גלעדי, שהכיר מקרוב את אביגור. אני זוכר שבלילה ההוא לא נרדמתי, אולי מתוך חרדת האחריות שרבעה עלינו.

בשנת 1961, היה המעמד של חרושצ'וב בשיאו. על-אף מחאות המערב ושכנותיה היותר קטנות של ברית-המועצות, פוצצו הסובייטים מתקן גרעיני בעוצמה שלא ידעוה קודם. הטסתו לחלל של יורי גגארין, האדם הראשון שעלה לחלל, היה בבחינת הוכחה מדהימה לעליונות הצבאית והמדעית של ברית-המועצות. חרושצ'וב ניצל את הוועידה ה-20 של המפלגה הקומוניסטית לעשיית חשבון עם המנהיגים הותיקים מתקופת סטאלין. את יהודי ברית-המועצות החרידה ההתקפה בוועידה על קגנוביץ', אחרון היהודים בהנהגה העליונה של המפלגה הקומוניסטית. את ההתקפה על קגנוביץ' הובילה פורצבה, שרת התרבות, שהשתייכה לחוג מקורביו של חרושצ'וב. פורצבה תיארה את קגנוביץ' כסדיסט ואכזר, שבין השאר גרם להרג המוני חקלאים אוקראינים בתקופת הקולקטיביזציה של סטאלין. ההתקפה על קגנוביץ' היהודי שפכה שמן על מדורת האנטישמיות שאותה החליט, כנראה, השלטון ללבות.

הסובייטים מצאו גם דרכים לעשות חשבון עם ישראלים. יעקב (קובי) שרת, שליח "נתיב" בשגרירות ישראל במוסקבה, זכה ל"טיפול נמרץ". אנשי הק.ג.ב. טמנו לקובי כמה "פחים". אחד מהם היתה פרובוקציה של הק.ג.ב. בעת ביקורו בריגה, כאשר יהודי דחף לידיו חבילה, שהוכנה על-ידי הק.ג.ב. והוא נעצר במקום. קובי הואשם בריגול ובתעמולה אנטי-סובייטית וגורש. ייתכן שהעיתוי לצעד זה נבע גם מן העובדה שבישראל התנהלו שני משפטים נגד מרגלים מהגוש הסובייטי: התנהל משפט נגד פרופסור קורט סיטה מן הטכניון, ומשפט אחר התנהל נגד ישראל בר, איש משרד הבטחון. בשנים ההן בלט מאוד גורם "ההדדיות" בהתנהגות הסובייטים במגעיהם עם המערב.

מאז גורשנו, אני ועמיתי בשנת 1955, גורשו שליחי "נתיב" נוספים. אך לאחר הגירוש שלנו, שהתבצע ללא כל נימוק, הקפידו הסובייטים להכין את הגירושים באמצעות מלכודות, שטמן הק.ג.ב. לאנשינו בצורה של פרובוקציות. במקרה אחד הרחיקו סוכני הק.ג.ב. לכת כאשר ניסו לגרום להרעלת קיבה לזוג שליחים. כאשר הדבר לא הסתייע בידם, הם פשוט גירשו את הזוג. למרות ההתנהלות הזו של הק.ג.ב., באותה השנה גברו מאוד הטחון העצמי וההעזה של יהודים, שהיו בינתיים במיעוט. אך מיעוט זה הלך וגדל בהדרגה. ההתעוררות הלאומית אצל יהודי ברית-המועצות העמיקה שורשים, והתפשטה לאיטה.

השנים 1960-1961 ייכנסו, ללא ספק להיסטוריה היהודית בכלל ולהיסטוריה הישראלית בפרט כשנים שבהן נלכד והועמד לדין אדולף אייכמן, הממונה הישיר על ביצוע ההשמדה ההמונית של יהודי אירופה תחת השלטון הנאצי, שהצליח כפושעי מלחמה נאצים אחרים, להסתתר ולהימלט מידי כוחות בנות הברית.

כאשר נלכד אייכמן והובא למשפט בישראל, ראו בכך יהודי העולם

אקט של צדק היסטורי. במהלך המשפט גילו חוגים רחבים בעולם החופשי את שעולל המשטר הנאצי לעם היהודי. את ההשפעה של משפט אייכמן על השכבה המשכילה יותר בחברה המערבית, אפשר היה לחוש ללא כל קושי. על רקע זה התקבלה הסברתנו על מצב יהודי ברית-המועצות וחששותינו לגורל היהדות הזו ביתר אמינות. מן הראוי לציין כאן, שאנו סירבנו בתוקף להשוות את דיכוי הזכויות של המיעוט היהודי בברית-המועצות עם רדיפות הנאצים. דומני שעמדתנו זו הגבירה את האהדה לפניותינו לציבוריות המערבית. גם בברית-המועצות זכו הידיעות על לכידתו של אייכמן והבאתו למשפט לישראל להערכה ואף להתפעלות. רוב רובם של אזרחי ברית-המועצות ידעו מעט מאוד על ישראל, אם בכלל שמעו על קיומה. אולם התגובה החיובית ללכידת הפושע הנאצי, לא האריכה ימים. בעוד היהודים בברית-המועצות נפעמים בהערצה על ההישג של ישראל, חסמו שלטונות מוסקבה בבת אחת את זרם האינפורמציה מישראל בכל הנוגע למשפט אייכמן, וגם מנעו מידע בנושא זה מכל מקור עקיף אחר.

המידע הרשמי שהופץ על-ידי כלי התקשורת הסובייטים היה מלא שקרים, סילופים והשמצות על ישראל. כך, למשל, הפיצו הסובייטים "ידיעות" על קנוניה, כביכול, שנרקמה בין ראש ממשלת ישראל, דוד בן-גוריון לבין קנצלר גרמניה קונארד אדנהאור, במטרה למנוע בעת המשפט את גילוי השמות של פושעים נאצים ש"נקלטו" במנגנון השלטון הגרמני. סופר "מעריב", פיליפ בן, שביקר באותם ימים בברית-המועצות, שוחח עם עיתונאי סובייטי חשוב, שטען בפניו כי ברית-המועצות עשתה כל מה שצריך היה לעשות בעניין פשעי הנאצים, במשפט נירנברג.

לא קשה היה להבין מה גרם להתפרצות הזעם של השלטון הסובייטי ולשטף הסילופים והשקרים שליווה אותה. בברית-המועצות כמעט שלא עסקו בגילוי פשעי הנאצים. משפט אייכמן, שזכה להד כה גדול ברחבי העולם, היווה בעיני השלטון הסובייטי סטירת-לחי בין-לאומית לברית-המועצות. התגובה הנזעמת של שליטי מוסקבה היתה גם המשך הגיוני למדיניות הטשטוש והעלמת העובדות, לפיהן העם היהודי היה הקרבן העיקרי של הנאציזם. באתרי הרצח ההמוני של יהודים בתוך גבולות ברית-המועצות, בקייב (באבי יאר), בוויילנה-וילניוס (פונאר), בריגה (רומבולי) כמעט ולא הוקמו אנדרטאות ולא הוצב כל שילוט. במקרים שבהן הוצב שילוט כלשהו לתאור המאורעות, שהיו במקום, נעדר ממנו כל אזכור כי היהודים, הם שהיו שם הקורבנות של הנאצים.

לנוכח היחס שזכה לו משפט אייכמן בעיתונות הסובייטית, היתה הופעת השיר של יבטושנקו ב"ליטרטונאיה גזיטה" (כתב עת לספרות) ב-19 בספטמבר 1961 בבחינת פצצה של ממש. השיר "באבי יאר" היה שיר נועז, כמעט מרד של משורר רוסי, שידע מה עשו הנאצים ליהודים ולא יכול היה להשלים עם "הקו ההסברתי" של השלטון. די לקרוא ממנו מספר קטעים כדי להבין את גודל רישומו:

על באבי יאר אין יד נאין מצבת.
ערוץ תלול – כדמות גולל על קבר.
אני אחוז אימה.
היום זקנתי כמו
לו אני העם היהודי עצמו.

על באבי יאר עשׂי בי-בר מאנשים.
אילן צופה נזעם,
כבא לדר׳ ש משפט.
פה כל זועק דומם,
ובגלותי ר׳ אשי,
אחוש כיצד אני
הופך שׂיבה אט אט.
ואני עצמי,
כזעק, אין-הגה
על אלפי האלפים שפאן מצאו קברם.
אני הוא-
כל זקן
שפאן הוצא להרג.
אני הוא-
כל תינוק
למות פאן בורה.
בכל נימים שבי
אזכר את זאת תמיד!

בהקבר לעד, בספות לעולמים
אחרון אנטישמים על פני האדמה.
לאדם עברי זורם בתוך דמי.
אולם שׂנאה קשותה שׂנוא אני, כמו
היהודי,
על כל אנטישמי
ועל כן-
רוסי אני ראוי לשמו.

כשהגיע לידי השיר נסערה נפשי, ומיהרתי להביאו לעיתונות בארץ ובחוץ לארץ. המשורר נתן אלתרמן, שהתרגש לא פחות ממני, דאג לתרגום השיר על-ידי המשורר והמתרגם הוותיק שלמה אבן-שושן, חבר קיבוץ שדה נחום.

"באבי יאר" של יבטושנקו אמנם הבזיק כברק בשמי ברית-המועצות, אך גשמי ברכה לא ירדו עוד שנים רבות. באותו עתון, ב "ליטרטורנאיה גזיטה", הופיעה תגובה של אחד "הסופרים מטעם" - אלקסיי מרקוב. בשצף קצף התווכח מרקוב עם יבטושנקו. לדבריו "באבי יאר" העמיד בצל מליוני נערים רוסיים שנפלו בקרבות נגד הנאצים וכו'.

יבטושנקו מסיים את שירו בהכרזה שהוא שנוא על כל אנטישמי כיהודי, ועל כן הוא רוסי הראוי לשמו. לעומתו מכריז מרקוב, כל עוד קוסמופוליט - יהודי או אוהב יהודים - דורך על קברים אלה - של רוסים קרבנות הנאצים - הרי הוא, מרקוב, רוסי.

בדקתי ומצאתי כי השם מרקוב הופיע בימי הצאר כאחד המסיתים האנטישמים הארסיים ביותר. בשנת 1961, לאחר שבנימין אליאב חזר ארצה מניו-יורק וקיבל את ניהול "בר", יכולתי לפרוש ולשוב לכפר בלום.